

Maia Bliadze
Manana Sexniaşvili

COĞRAFIYA 11

Şagird kitabı

İkinci hissə

სულაკაურის
განათლების
მინისტრო

Gürcüstan Təhsil və Elm Nazirliyi tərəfindən
2023-cü ildə qrif verilmişdir.

Coğrafiya 11
Şagird kitabı
2-ci hissə
Müəlliflər: **Maia Bliadze, Manana Sexniaşvili**

Redaktor **Manana Nijaradze**
Kartoqraflar: **Ana İremaşvili, Sopio Xorbaladze**
Dizayner **İya Maxatadze**
Texniki dizayner **Tinatin Berberaşvili**

Birinci nəşr, 2023
Fotolar: səh. 45, 48, 118 © Paata Vardanaşvili; səh. 232 © Gürcüstan sərhəd polisi;
səh. 283 © Gürcüstan Milli Kitabxanası;
Digər fotolar © www.wetransfer.com
© Sulakauri nəşriyyatı, 2023
Bütün hüquqlar qorunur

“Sulakauri nəşriyyatı” MMC
Ünvan: Davit Ağmaşenebeli 150, Tbilisi 0112
Tel: 291 09 54, 291 11 65
El-poçt: info@sulakauri.ge

ISBN 978-9941-37-483-8

Geography 11
Student's Book
Part 2

© Sulakauri Publishing, 2023
All rights reserved.

Tbilisi, Georgia
www.sulakauri.ge

MÜNDƏRİCAT

MÖVZU 1

Qlobal iqlim dəyişikliyi 4

Kompleks tapşırıq 1

Tupunqato buzlağı – dünyanın ən kövrək zonalarından biri 6

1. Buzlaqların əriməsi 8

2. Hidroloji-meteoroloji təbii təhlükələr 32

3. Təbii təhlükələrin uyğunlaşdırılma tədbirləri – təsirlərin azaldılması və qarşısının alınması 51

Kompleks tapşırıq 2
Teytyotanın işi 75

4. Qaçqınlar, köçkünlər 77

5. Yaşıl iqtisadiyyat 94

6. Yaşıl energetika 120

7. Şirin su problemi 147

8. Havanın çirkləndirilməsi 178

Əlavə

MÖVZU 2

Qlobal siyasi çağırışlar və dəyişikliklər 204

9. Ölkələrin konfigurasiyası, sərhədlərin növləri 206

10. Ölkələrin qruplaşdırılması – şimal və cənub 236

Kompleks tapşırıq 3
Türkiyə – Osmanlı İmperiyasından qlobal dövlətədək 255

11. Mədəni qlobalaşdırma 257

12. Səhiyyə, təhsil, aclıq 268

13. Münaqişələr, sərvət müharibələri, əraziçilik 295

Kompleks tapşırıq 4
Gürcüstanda Sülh Parkı – dövlətlərarası münaqişələrin davamlı vasitəsi 329

14. Təhlükəsizlik, sülhün müdafiəsi 331

Əlavə

MÖVZU 2

Qlobal siyasi çağırışlar və dəyişikliklər

Burada öyrənəcəksiniz ki...

- ◆ Yerin coğrafi təbəqəsi dünya ölkələrinin xüsusiyyətlərinə (məsələn, konfigurasiya, sərhəd növləri və s.) və qlobal siyasi və ya geosiyasi proseslərə (ölkələrin qruplaşdırılması – şimal və cənub dövlətləri, siyasi və mədəni qloballaşma) təsir göstərir.
- ◆ Müasir dünyada baş verən siyasi proseslər və əhalinin əsas sosial xüsusiyyətləri (səhiyyə, təhsil, aclıq) bir-biri ilə sıx bağlıdır;
- ◆ Müasir dünyada baş verən bir sıra qlobal siyasi proseslər – münaqişələr, resursların əldə edilməsi uğrunda “müharibələr”, terrorizm, təhlükəsizlik, sülhün qorunması – gələcək nəsillərin maraqlarını nəzərə almalıdır.

Mövzu haqqında

Qlobalizm çoxölçülü bir fenomendir və dünyanın iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni inteqrasiyası prosesi kimi nəzərdən keçirilir.

Müasir qloballaşma dəyişiklikləri, onun müsbət və mənfi cəhətləri çox aktualdır, çünki dünyanın istənilən ölkəsinin milli iqtisadiyyatının və biznes sektorunun gələcək inkişaf strategiyası qlobal proseslərlə bağlıdır.

İqtisadi həyatın beynəlmilləşməsi, transmilliləşməsi, inteqrasiyası və liberallaşması qloballaşmanın müasir vəziyyətini müəyyən edən mühüm amillərdir.

Yeniliklərlə dolu müasir dünyada dünya ölkələrinin qlobal siyasəti də əsaslı şəkildə dəyişir, lakin bu, dövlətləri tamamilə zəiflətmir; əksinə, onlara iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni sahələrdə milli və qlobal fəaliyyətləri yeni formada dərk etmək, eləcə də dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıqdan mümkün qədər və hərtərəfli istifadə etmək imkanı verir.

9. Ölkələrin konfigurasiyası, sərhəd növləri

Yadınıza salın

1. Dünyanın siyasi xəritəsi nədir?
2. Nə üçün 1960-cı il “Afrika ili” adlanır?
3. Bu və ya digər obyektin coğrafi yeri necə müəyyən edilir və onun əhəmiyyəti nədir?
4. Hansı sərhədlər var?
5. Nə üçün dövlətlərin sərhədləri dəyişir?

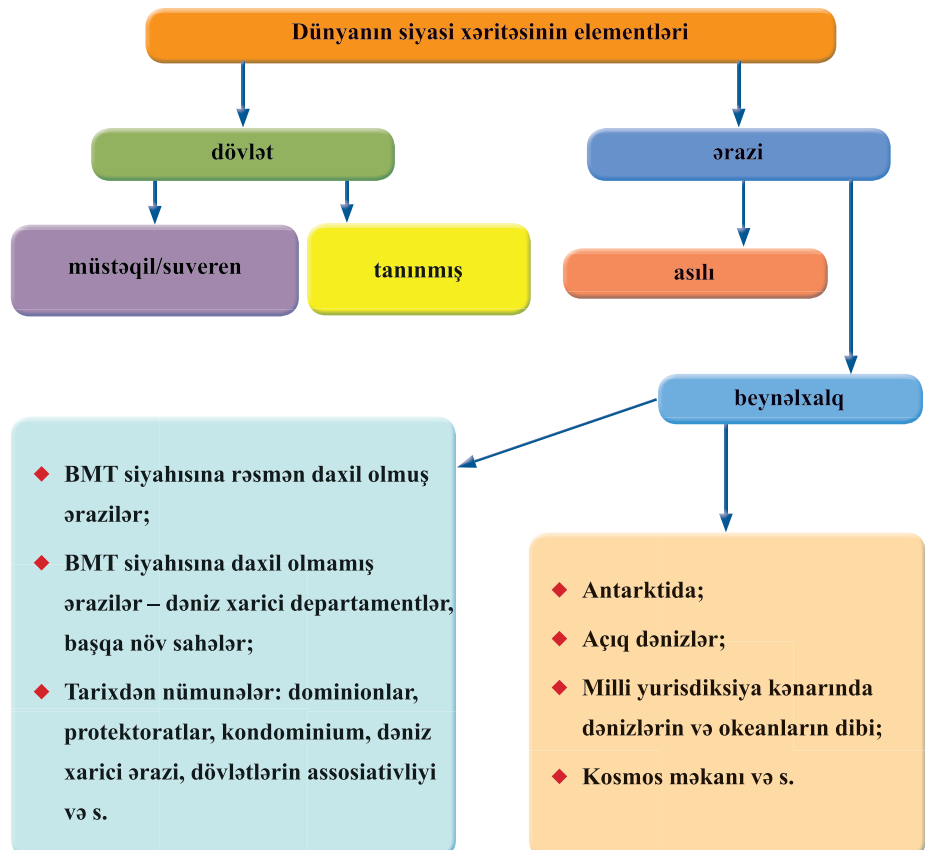
Anklav

Hər tərəfdən başqa ölkələrin torpaqları ilə əhatə olunmuş və dəniz sahili olmayan dövlətin ərazisi və ya hissəsi. Əgər anklavın dənizə çıxışı varsa, ona yarımanklav deyilir.

Dünyanın siyasi xəritəsinin formalaşması necə olub?

Dünyanın siyasi xəritəsinin formalaşması çox çətin və uzun proses olub, minilliklər boyu davam edib. Bu müddət ərzində o, bir sıra tarixi mərhələlərdən keçib. Müxtəlif mərhələlərdə dünya siyasi xəritəsinin aparıcı siyasi vahidlərini müxtəlif ölkələr təqdim edirdi və onlar arasındakı sərhədlər daim dəyişirdi.

Şək. 9.1. Dünyanın siyasi xəritəsinin elementləri

Eksklav

Ölkənin əsas hissəsi ilə ümumi sərhədi olmayan və başqa dövlətin ərazisi ilə həmsərhəd olan dövlət ərazisinin bir hissəsi. Bununla belə, onun yalnız bir ölkənin ərazisi ilə həmsərhəd olması vacib deyil, bir neçə dövlətlə həmsərhəd ola bilər.

Tapşırıq

1. Nə üçün dünyanın siyasi xəritəsinin formalaşma mərhələlərini bilmək lazımdır?
2. Dünyanın siyasi xəritəsinin tarixi kateqoriya olması və zaman keçdikcə dəyişməsi fikri ilə razısınız mı? Cavabı əsaslandırın.
3. Sizcə, niyə hər bir tarixi dövr dünyanın siyasi xəritəsinin formalaşma prosesinə fərqli təsir göstərdiyi halda, siyasi xəritənin dəyişdirilməsinin səbəbləri (məsələn, coğrafi kəşflər, müharibələr, dini münaqişələr, sosial inqilablar, və s.) bütün dövrləri eyni şəkildə xarakterizə edirdi?
4. Şək. 9.1-i təhlil edin və müasir dünyanın siyasi xəritəsinin hansı obyektlərdən ibarət olduğunu müəyyən edin; dövlətlə ərazi arasındakı fərqi izah edin?

Dünyanın siyasi xəritəsi daim dəyişir. Müharibələrin və işğalların, inqilabların və milli-azadlıq hərəkatlarının, böyük coğrafi kəşflərin və digər tarixi-siyasi hadisələrin təsiri altında yeni dövlətlərin yaranması və dağılması, sərhədlərin və ərazilərin dəyişdirilməsi, koloniyaların yaradılması, ölkələr tərəfindən müstəqillik əldə edilməsi və dövlət paytaxtlarının dəyişdirilməsi həmişə öz əksini tapırdı. Bütün bunlar əsasən müəyyən dövrdəki geosiyasi vəziyyətdən və dünyada gedən müxtəlif proseslərdən asılıdır, buna görə də bu, həm xassə, həm də kəmiyyət dəyişiklikləri ola bilər.

Kəmiyyət

- ◆ Yeni ərazilərin kəşfi (əsasən keçmişdə);
- ◆ Müharibə nəticəsində müxtəlif ərazilərin fəth edilməsi;
- ◆ Dövlətlərin parçalanması və genişlənməsi;
- ◆ Dövlətlər tərəfindən quru torpaqların müəyyən hissəsinin könüllü təslim edilməsi və ya mübadiləsi;
- ◆ sahil xəttinin fəthi.

Xassə

- ◆ İctimai-iqtisadi quruluşların tarixən dəyişməsi;
- ◆ Siyasi suverenliyin əldə edilməsi;
- ◆ Dövlət quruluşunun yeni formalarının bərqərar edilməsi;
- ◆ Dövlətlərarası siyasi ittifaqların və təşkilatların yaradılması;
- ◆ Belə adlanan “qaynar nöqtələrin” – beynəlxalq və ya regional münaqişə ocaqlarının – əmələ gəlməsi və söndürülməsi.

Şək. 9.2. Dünyanın siyasi xəritəsindəki dəyişikliklər

Perforasiya edilmiş
deşilmiş, dəlinmiş

Siyasi coğrafiya

Siyasi qüvvələrin həm ölkə daxilində, həm də ayrı-ayrı dövlətlər və ölkə qrupları arasında ərazi bölgüsünü və qarşılıqlı əlaqəsini onların sosial-iqtisadi quruluşuna görə öyrənmə; eləcə də – ölkələrin və dövlətlərin ərazi formalaşması, onların sərhədləri, tarixi rayonları, inzibati quruluşu məsələlərini öyrənmə coğrafiya bölməsi.

Trifinium

üç fərqli ölkənin sərhədlərinin kəsişdiyi coğrafi nöqtə.

Başlangıç xətləri

Dəniz hüququnda ərazi dənizinin, fəvqəladə iqtisadi zonanın və digər dəniz zonalarının ölçüsünün müəyyən olunduğu sahillə dənizi ayıran xətt. Eyni zamanda, əsas xətlər dövlətin daxili suları ilə ərazi dənizi arasındakı sərhədi təqdim edir.

Forpost

Qabaqcıl mövqe, vəzifə

Tapşırıq

5. Şək. 9.2-ni təhlil edin və izah edin ki, dünyanın siyasi xəritəsində kəmiyyət və xassə dəyişiklikləri arasında fərq nədir? Sizcə, onlardan hansının təsiri altında siyasi xəritə və sərhədlər daha çox dəyişir?
6. Son onilliklərdə dünyanın siyasi xəritəsində hansı mühüm kəmiyyət və xassə dəyişiklikləri baş verib? Cavabı əsaslandırın.

Ekspertlərin proqnozlarına görə, dünyanın siyasi xəritəsi gələcəkdə ciddi dəyişikliklərə məruz qalacaq. Çox güman ki, etnik prinsiplər nəzərə alınmaqla dövlətlərin sayı artacaq. Eyni zamanda orada yaşayan etnik qruplara uyğun gəlməyən dövlətlərin sərhədləri də öz mənasını itirəcək. Digər tərəfdən, beynəlxalq siyasi əlaqələr də böyük rol oynayacaq.

Hadisənin analizi 1

Məlumatla tanış olun və suallara cavab verin:

XXI əsrin əvvəllərində ekspertlər dünyanın siyasi xəritəsində gələcək dəyişikliklərlə bağlı fərziyyələr irəli sürdülər:

a. Avstraliya: ölkə-qitə bir neçə dövlətə bölünəcək, onlardan biri yerli əhali tərəfindən yaradılacaq;

b. Avropa: Kataloniya və Basklar İspaniyanın tərkibindən çıxacaq, Bre-tan isə Fransadan ayrılacaq. Belçika Flandriya və Valloniyaya bölünəcək. Norveç, İsveç və Finlandiyanın şimal bölgələrində yaşayan saamilər öz dövlətlərini yaradacaq, Rusiya və Kanadanın şimalında yaşayan xalqlar da onlara qoşulacaq. Sonda, Arktika Qütb Dairəsi Konfederasiyası yaranacaq;

c. Rusiya: yeni dövlətlər yaranacaq, xüsusilə də Uzaq Şərqdə, Uralda, Şərqi və Qərbi Sibirdə. Tatarıstan, Dağıstan, Kalininqrاد, Tuva və Buryatiya müstəqillik qazanacaq;

ç. Asiya: Hindistan Pəncab və Kəşmirin bir hissəsini itirəcək. Əfqanıstan ən azı üç etnik dövlət quruluşuna parçalanacaq; əhalisinin əksəriyyətinin müsəlman olduğu Mindanao adası Filippindən ayrılacaq; Qazaxıstanın əhə-miyyətli bir hissəsi Rusiyaya qoşulacaq; Tibet və Xinqan bölgəsi Çindən ayrılacaq, Tayvan isə ona qoşulacaq; Monqolustanın bir hissəsi müstəqillik qazanacaq və Asiyada yeni dövlət yaranacaq;

d. Afrika: Efiopiya, Eritreya ilə yanaşı, Somalının bir hissəsinə çevriləcək Oqadeni də (Efiopiyanın şərqində somalililərin yaşadığı və 1970-ci illərdə Efiopiya ilə Somali arasında mübahisəli ərazi) itirəcək; təbii ehtiyatlarla zəngin olan Kasay və Katanqa əyalətləri Zairdən ayrılacaq;

Sudanda vətəndaş müharibəsi nəticəsində iki dövlət yaranacaq – Ərəblərin (şimalda) və Nilotların (cənubda); Cənubi Afrika Respublikası üç dövlətə bölünəcək, onlardan biri mütləq Zulu ölkəsi olacaq.

e. Amerika: Braziliya üç muxtar bölgəyə bölünəcək; Kanada yox olacaq – bir hissəsi ABŞ-a qoşulacaq, bir hissəsi isə başqa dövlətlər yaradacaq; Meksika dörd və ya daha çox hissəyə bölünəcək; zamanla ABŞ dövlət sərhədlərinin konturları dəyişəcək.

Suallar

- a. Mətnə təsvir edilən gözlənilən dəyişikliklər hansı xarakterdədir?
- b. Edilən fərziyyələrdən hər hansı biri artıq gerçəkləşibmi?
- c. Sizcə, gözlənilən fərziyyələrdən hansı özünü doğruldacaq, hansı doğrultmayacaq? Nə üçün belə düşündüyünüzü izah edin.

Dünyanın siyasi xəritəsinin formalaşması prosesi 1914-cü ildən başlayıb və bu günə qədər davam edir. Bu dövrdə əhəmiyyətli kəmiyyət və xassə dəyişiklikləri baş verib: Birinci və İkinci Dünya Müharibələri, belə adlanan bipolyar ikiqütblü dünya – ABŞ və SSRİ – üz-üzə gəlidiyi “Soyuq Müharibə” dövrü; əsrlər boyu bir-birinə qarışmış nəhəng müstəmləkə imperiyalarının parçalanması və “Afrika ili”; dünyanın siyasi xəritəsində bu günə qədər öz siyasi və iqtisadi şəraitlərinə görə bir-birindən son dərəcə fərqli olan inkişaf etməkdə olan ölkələr şəklində yeni dövlətlər qrupu meydana çıxdı.

Ötən əsrin son onilliklərində beynəlxalq aləmdə baş verən dəyişikliklər dünyanın geosiyasi məkanında mühüm dəyişikliklərə səbəb oldu. Qərbin ABŞ-ın, kommunist hissəsinin isə Sovet İttifaqının rəhbərlik etdiyi “ikiqütblü” dünya nizamı keçmişdə qaldı.

Dünyanın siyasi xəritəsi sərhədlərin, dövlətlərin və ərazilərin dəyişdirilməsi nəticəsində baş verən və suveren dövlətlərin birləşməsi, parçalanması və ya yaradılması, habelə idarəetmə forması və ya quruluşun dəyişməsi nəticəsində baş verən dəyişikliklərə görə dinamikdir.

Tapşırıq

7. Tarix kursundan hansı dövrün və nə üçün “soyuq müharibə” dövrü adlandırıldığını yadıma salın.
8. XX əsrin 90-cı illərində inkişaf edən siyasi hadisələr nəticəsində dünyanın siyasi xəritəsində hansı dəyişikliklər baş verdi və bu dəyişikliklər öz xarakterinə görə nədən ibarətdir – kəmiyyət, yoxsa xassə?

1952-ci ildə dünyada 82 suveren dövlət var idi, XXI əsrin əvvəllərində onların sayı 155 idi. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məlumatına görə, dünyanın bugünkü siyasi xəritəsində 195 suveren dövlət var, onlardan 193-ü Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvüdür, iki ölkə – Vatikan və Fələstin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müşahidəçi statusuna malikdir. BMT üzvlərinin sayı sonuncu dəfə 2011-ci ildə, Sudan iki yerə parçalandıqda və Cənubi Sudan müstəqillik əldə etdikdən sonra BMT-yə daxil olduqda dəyişdi. (Mənbə: <https://www.worldometers.info/geography/how-many-countries-arethere-in-the-world/>).

Hazırda dünyada asılı ərazilərin sahəsi qurunun 1%-dən azını təşkil edir.

▲
şək. 9.3. Cəbəllütəriq Avropanın yeganə asılı ərazisidir. O, Böyük Britaniyaya aiddir. Bu ərazi tarixən və indi də Britaniya üçün mühüm hərbi baza olub. Cəbəllütəriqin müstəqilliyi Britaniya-İspaniya münasibətlərində əsas məsələlərdən biridir. İspaniya 1713-cü ildə ayrılmış ərazinin qaytarılmasını tələb edir, halbuki cəbəllütəriqlilərin özləri hər hansı bir verilmə cəhdinə demək olar ki, yekdilliklə qarşıdirlar.

Tapşırıq

9. Dünyanın müasir siyasi xəritəsini hansı meyllər xarakterizə edir?
10. Sizcə, gələcəkdə dünyanın siyasi xəritəsində dəyişikliklər gözlənilirmi? Fikrinizi bildirin, 100 ildən sonra dünyanın siyasi xəritəsini necə təsvir edə bilərsiniz?

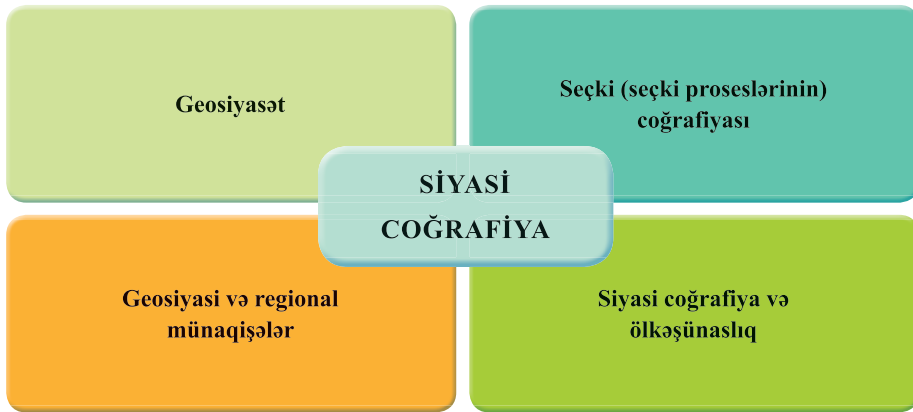
Müasir siyasi coğrafiyanın əsas məsələsi ölkənin siyasi həyatının ümumi məkan mənzərəsini və onu müəyyən edən amillər vəhdətini xarakterizə etməkdir.

Siyasi coğrafiya tədqiqatının əsas istiqamətləri bunlardır:

- ◆ dünya ölkələrinin siyasi və dövlət quruluşunun, idarəetmə formalarının və inzibati-ərazi quruluşunun xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;

- ◆ dövlət ərazisinin formalaşmasının, onun siyasi-coğrafi mövqeyinin və sərhədlərinin öyrənilməsi;
- ◆ əhalinin sosial strukturunda coğrafi fərqlər (milli və dini tərkibi də daxil olmaqla);
- ◆ ictimai həyatın siyasi sahəsinin təhlili – partiya-siyasi qüvvələrin düzülüşü və müxtəlif hakimiyyət orqanlarının seçkilərinin coğrafi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi.

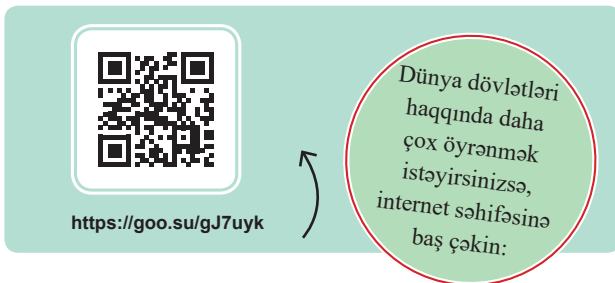
Tədqiq olunacaq obyektlərin çoxluğu ilə yanaşı, hazırda dinamik inkişaf edən siyasi coğrafiyada bir neçə əsas istiqamət formalaşıb.

Şək. 9.4. Siyasi coğrafiyanın əsas istiqamətləri

Siyasi coğrafiya bir sıra ictimai elmlərlə, ilk növbədə isə, politologiya, tarix, sosiologiya, beynəlxalq və dövlət hüququ ilə sıx bağlıdır və buna görə də ictimai həyatla birləşir.

Siyasi coğrafiya ilə yanaşı, siyasi elmin ən mühüm sahələrindən biri də, ölkənin xarici siyasəti ilə onun coğrafi mövqeyi və onun ətrafında formalaşmış siyasi mühit arasındakı əlaqəni öyrənən geosiyasətdir.

Siyasi coğrafiya geniş miqyaslı bir intizamdır və müxtəlif sahələrdə geniş istifadə olunur. Siyasi coğrafiyaya marağ daha çox cəmiyyətin coğrafi təhsili və mədəniyyəti ilə müəyyən edilir.

Siyasi coğrafiya

Siyasi coğrafiya cəmiyyətin siyasi həyatının məkan təşkilini, siyasi qüvvələrin ərazi birliklərini, o cümlədən dövlətlərin ərazi təşəkkülü, onların sərhədləri, tarixi vilayətləri, inzibati quruluşu məsələlərini öyrənən ictimai coğrafiyanın bir sahəsidir.

“Siyasi coğrafiya” termininin müəllifi XVIII əsrin ortalarında fiziki və mədəni-coğrafi amillərlə siyasi proseslər arasında əlaqələrin mövcudluğunu müşahidə edən fransız siyasətçisi, filosofu və iqtisadçısı Robert Jak Turqodur.

Siyasi coğrafiya müstəqil elmi istiqamət kimi, XIX-XX əsrlərin astanasında formalaşmış və onun inkişafında alman coğrafiyaşünası Karl Ritter böyük

rol oynamışdır. O, geosiyasətin formalaşmasına dəstək verən təbiətin insan həyatında həlledici rol oynadığını sübut etməyə çalışıb.

Sonralar bu ideya antropocoğrafiyanın əsasını qoydu, bu sahənin nümayəndəsi Fridrix Ratzel idi. Ratzel bir çox nəzəri əsərlər, o cümlədən bu sahənin ideoloji prinsiplərini daha da gücləndirən “Siyasi coğrafiya” əsərini yaratdı.

F. Ratzelin əsərləri sayəsində XIX əsrin sonlarında coğrafi mövqeyi, ətraf mühit şəraiti və mədəni-tarixi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, müxtəlif dövlətlərin siyasi quruluşunun, daxili və xarici siyasətinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə başlandı.

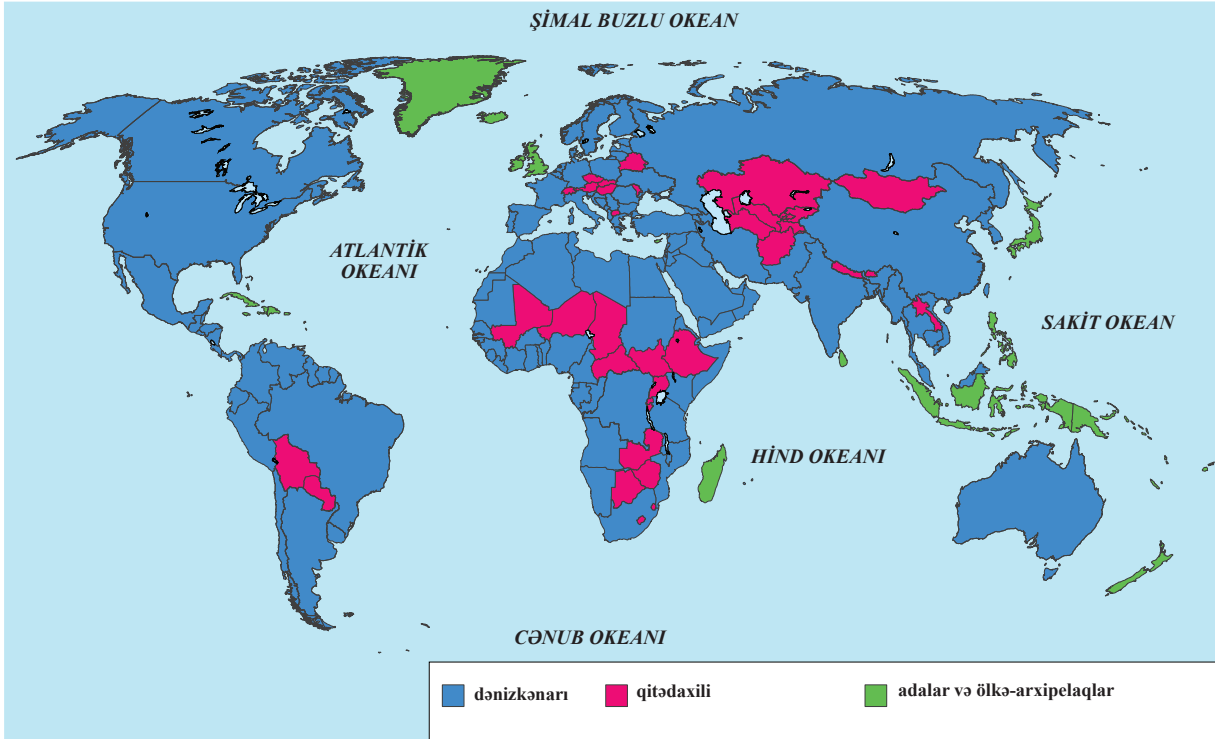
Ölkənin coğrafi mövqeyinin əhəmiyyəti nədir?

Dünyanın siyasi xəritəsinin əsas elementi və siyasi coğrafiyanın əsas tədqiqat obyektidir dövlət, yəni ölkədir. Dövlət müəyyən bir ərazidə mövcud olan, ictimai həyatı təşkil edən siyasi qurumlar sistemidir.

Qədim dövrlərdən coğrafi mövqə hər bir ölkənin inkişaf prosesində xüsusi rol oynamış, onun geosiyasi xüsusiyyətlərini əhəmiyyətli dərəcədə müəyyən etmişdir.

Şək. 9.5. Coğrafi mövqeyə görə ölkələrin təsnifatı

Dünyada dənizə çıxışı olmayan 44 ölkə var. Onlardan 16-sı Afrikada, 14-ü Avropada, 12-si Asiyada, 2-si isə Cənubi Amerikada yerləşir. Planetimizdə 47 ada ölkəsi var, onlardan bəziləri bir ada, bəziləri bir neçə, bəziləri isə bir neçə min adada yerləşir. Məsələn, İndoneziya 17 mindən çox adada, Filippin 7107, Yaponiya isə 6852 adada yerləşir.

Tapşırıq

11. Şək. 9.5-dən və dünyanın siyasi xəritəsindən (Əlavə 1) istifadə edərək, ölkələri müəyyənədirin:
- dənizə çıxışı olmayan, lakin nə ada, nə də yarımada olmayan;
 - dənizə çıxışı olmayan;
 - ada və yarımada yeri var;
 - ölkə-arxipelaq;
 - Məlumatı cədvəl şəklində təqdim edin və bu kateqoriyaların hər birinin coğrafi mövqeyini nəzərə alaraq, inkişaf perspektivlərini müzakirə edin.